

УДК 159.95

Я. О. Гошовський

ПОНОВНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДЕПРИВОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ: МАКРО- Й МІКРОЧИННИКИ ТА СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті йдеться про соціально-психологічні особливості ресоціалізації як поновної соціалізації депривованої особистості. Розкрито специфіку задіяння ресоціалізаційних зусиль для надання психореабілітаційної допомоги особистості, яка перебуває в режимі різновидової депривації.

Ключові слова: ресоціалізація, психореабілітація, поновна соціалізація, депривація, депривована особистість, синергетика, мікро- й макрочинники.

Гошовский Я. А. Вторичная социализация депривированной личности: макро- и микрофакторы и синергетический подход. В статье идет речь о социально-психологических особенностях ресоциализации как вторичной социализации депривированной личности. Раскрыта специфика задействования ресоциализационных усилий для предоставления психореабилитационной помощи личности, которая находится в режиме разнородной депривации.

Ключевые слова: ресоциализация, психореабилитация, вторичная социализация, депривация, депривированная личность, синергетика, микро- и макрофакторы.

Hoshovskiy Ya. O. Repeated Socialization of Deprived Personality: Macro- and Microfactors and Sinergetic Approach. Speech goes in the article about socially psychological features of resocialisation as repeated socializations of deprived personality. The specific of involving of resocialisation efforts is exposed for the grant of psychological rehabilitation help of personality, which is in the mode of different deprivation.

Key words: resocialisation, psychological rehabilitation, repeated socialization, deprivation, deprived personality, sinergetic, micro- and macrofactors.

Постановка наукової проблеми та її значення. Семантичне наповнення ресоціалізації зводиться до твердження, що це відновлення в особистості якостей, рис, властивостей і потенціалів, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві. Ресоціалізація як поліфундаментальна система реабілітаційних, рекреаційних, інкультураційних, реадaptaційних та інших заходів і технологій має основним завданням повернення, залучення депривованого індивіда до усталених повноцінних норм і моделей просоціальної життєдіяльності. Теоретичне значення проблеми соціально-психологічних детермінант ефективної ресоціалізаційної (психореабілітаційної, реінтеграційної, акультураційної, реадaptaційної та ін.) допомоги особистості в умо-

вах соціальної депривації є важливим насамперед тому, що вона пов'язана з розробкою концептуальних основ організації рекреаційно-оздоровчих соціально-психологічних середовищ життєдіяльності людини, завдяки яким можна нейтралізувати болісні сенси й нашарування деприваційного синдрому. Упродовж ресоціалізації важливий як діагностичний, так і корекційний аспекти, адже насамперед потрібно знати, які соціально-психологічні детермінанти й механізми допомоги людині в умовах соціальної депривації є результативними відповідно до моніторингових даних про динаміку психологічних характеристик і потенціалів її особистісних ресурсів.

Ресоціалізація як поновна соціалізація депривованої особистості повинна супроводжуватися доданням негативних стереотипів та упереджень, демістифікацією уявлень про соціальне аутсайдерство особи, яка ресоціалізується, зняттям у неї фрустраційних станів, соціального аутизму, самотності, замкнутості й інших дискомфортних відчуттів. Вважаємо, що підхід до депривованої особистості повинен відбуватися як задіяння системи виховних ресоціалізаційних впливів, синтез інноваційних технологій, що впроваджуються на інституційному рівні (модернізація навчально-виховних закладів закритого типу, їхнє поступове скорочення та перепрофілювання за основним принципом – зменшення режимно-деприваційних обмежень) та на особистісному (підвищення кваліфікації персоналу, культивування гуманістичних перцептивно-емпатійних узаємин із вихованцями тощо). Розкриття психологічної сутності ресоціалізаційної діяльності, на думку Z. Bartkowicz, полягає в тому, що “людину можна ізолювати, карати, пробувати відлякати від злочинності, організувати їй сприятливі умови, однак не вдасться її змусити внутрішньо змінитись, якщо сама не висловить на те згоду” [8, 9].

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У контексті поновної соціалізації й повернення індивіда до соціуму поняття “ресоціалізація” має відносно тривалу наукову історію. Власне науково-психологічний аспект проблеми набув особливої актуальності упродовж останніх десятиліть ХХ ст. в американській, німецькій, російській, польській та інших психологічних науках у зв'язку з глобальними трансформаційними процесами, що спричинили спалахи соціетальних психопатологій, загострення глобально-регіональних конфліктів, унаслідок чого відбулося різке збільшення кількості депривованих осіб, які потребують ресоціалізації [1; 2; 5; 8].

Філософсько-методологічні виміри ресоціалізації ми відшукуємо в широкому спектрі наукових поглядів, зокрема в екзистенційній філософії тотальності, насамперед у її принципах тоталогії як концепції оновлення та саморозвитку особистості. Теоретико-емпіричне значення тоталогії зумовлене методологією оновлення, яка обґрунтовує саморозвиток, самоорганізацію, трансформації тощо в соціально-психологічних й особистісних процесах динамічного світу людини, цілісність/розщепленість і конфліктність (самоконфліктність) якого набувають дедалі вираженішого характеру. Тоталогічна методологія дає змогу долати обмеженість принципів елементаризму й редукціонізму, а ключова категорія “тотальність” розуміється як розгорнута в самій собі єдність, що зберігає себе [7].

Одним із потужних ресоціалізаційних завдань є врахування принципів синергетики як цілісних фрагментів теорії самоорганізації, що описує виникнення та становлення впорядкованості в нелінійному хаотичному середовищі (яким, до речі, здебільшого є внутрішній світ чи не кожної депривованої людини – дихотомічної та амбівалентної на внутрішньо- й зовнішньопсихологічних рівнях активності). Розвивальними та багатоаспектними пояснювальними можливостями синергетичних підходів є насамперед спроможність твердити про зміну картини світу, парадигмальних основ духовності, ресоціалізаційних змін тощо. Синергетика суттєво змінює уявлення про світ, тому динамічність, усталеність, повторюваність, циклічність починають сприйматись як крайні випадки нестійкості, нестабільності, стохастичності й інших фундаментальних особистісних станів і вимірів. Очевидно, без задіяння термінологічного апарату синергетики дуже важко пояснити складність тих індивідуально-психологічних змін, що відбуваються на мікрорівнях внутрішньо-психологічного світу особистості. Переструктурація соціальної психіки громадян нашого трансформаційного суспільства може бути проаналізована завдяки врахуванню синергетичних принципів, які дають змогу поєднати наші знання про природу та людину, матерію й дух, створюючи тим самим нові картини світу та розширюючи інтерпретаційні площини.

Розкриваючи складну проблематику модернізації й розвитку вітчизняної освіти, В. Лутай відзначає, що “атрибутивною для всіх складних відкритих систем є взаємодія двох протилежних начал – креативного, тобто того, що створює певні структури, впорядковує хаос, і деструктивного, дисипативного (латинське «те, що розмиває»),

тобто яке направлене на ліквідацію будь-якої упорядкованості, структури. Саме взаємодія цих двох протилежних начал визначає створення, розвиток і ліквідацію усіх синергетичних систем” [3].

У тематичному ракурсі нашого дослідження депривація трактується як феномен з дисипативною нівеляційною сутністю, а ресоціалізація – як креативна й розвивальна діяльність.

Р. Кісь відзначає, що “розкриті синергетикою *процеси самоорганізації* відбуваються і в «позасуспільних» (неживих, фізичних) системах; ба, навіть на рівні Метагалактики; а, по-друге, самоорганізація (структурування, «упорядкування», аж до випрацювання гранично чітких ієрархізованих поведінкових матриць) властива також і тим субкультурам суспільства та його контркультурним утворенням, котрі у ширших соціокультурних контекстах сприймаються як девіантні і деструктивні щодо цих ширших структур, чи навіть фактори суспільної дезорганізації та аномії” [4, 15]. Науковець зауважує, що навіть такі субкультури (контркультури), як злочинці, наркомани, повії, панки, рокери, скінхеди, є зазвичай добре самоорганізованими спільнотами з поведінковими еталонами, конвенціями, ритуалами, соціолектом тощо [4].

Синергетика як постнекласичний міждисциплінарний напрям досліджень процесів самоорганізації в системах найрізноманітнішого походження (природні й штучні, фізичні та біологічні, екологічні й соціальні, індивідуальні та групові й ін.) дає змогу різнобічно обґрунтувати проблему ресоціалізації депривованих людей, адже вона передбачає моделювання процесів самоорганізації та комунікації з використанням принципу зворотного зв'язку, своєрідної кругової причинності, ґрунтованої на принципах саморегульованості й самопідсилення. Водночас синергетика як синтез принципів (гносеологічних, історико-методологічних, епістеміологічних, компаративістичних та ін.) важлива насамперед для розуміння можливостей і особливостей синергетичного підходу до ресоціалізаційної проблематики як до такого міждисциплінарного явища, у фокусі якого перебуває еволюційна поведінка відкритих, далеких від рівноваги нелінійних систем, зокрема “депривованого світу”, соціально-психологічного буття депривованої людини. Синергетичні детермінанти створюють у сукупності образ (патерн) нелінійних гармоній та світу, які необхідні в процесі саморозвитку, у котрому порядок і хаос є сусідами, узаємопроникають та взаємотрансформуються один в одного.

Інтерпретація використаного Н. Луманом у характеристиці закритих систем поняття “аутопоесис” [9] дає нам підставу трактувати ресоціалізацію як феномен, що спроможний підтримувати свою автономію та єдність за допомогою власних функціональних операцій. Відомо, що аутопоесис перекладається українською мовою приблизно як “самопродукування” й, беручи початок у теоретичній біології, має широке застосування у філософії та соціології. Важливого значення набуває та особливість, що аутопоесисна система спроможна відтворювати всі елементи, із яких вона складається, якраз за допомогою організованих певним чином цих самих елементів, і до того ж вона виокремлює себе з навколишнього середовища, стаючи закритою для нього. Таке положення вкрай корисне для нашого розуміння процесу ресоціалізації депривованої особистості в закритих закладах, адже пояснення дійсності крізь призму режиму аутопоесису дає змогу психореабілітаційному потенціалу ресоціалізаційних засобів бути певною мірою самодостатнім і автономним, тобто значною мірою незалежним від детермінуючого тиску мікро- й макроклімату установ закритого типу.

Іншим, не менш значущим аспектом є те, що евристична модель аутопоесису, застосована до аналізу суспільних систем, набуває ознак самореференції, тобто соціальні системи конституують себе самореферентно, оскільки все, що функціонує як елемент системи, є й продуктом. Проте слід наголосити, що маються на увазі не матеріально-предметні рівні, а лише осмислені комунікативні акти. На думку Н. Лумана, “соціальну систему утворюють значимі комунікації – лише комунікації, і всі без винятку комунікації” [643, 18]. Неперервний ланцюг аутопоесису передбачає, що кожний комунікативний акт відбувається на основі попередньої комунікації та орієнтований на майбутню комунікацію, тобто спілкування відтворюється тільки через спілкування. На врахуванні таких основних позицій ґрунтуються наші дослідження важливої ролі соціально-перцептивного (медіально-рефлексійного) підходу до ресоціалізації депривованої особистості [1].

У контексті наукового розвитку школи генетичної епістемології Ж. Піаже швейцарська дослідниця А.-Н. Перре-Клермон пропонує розглядати ресоціалізацію як визнання того, що на деяких фазах розвитку спільна діяльність декількох індивідів (наприклад психолог-“ресоціалізатор” і депривовані діти), яка потребує вирішення конфлікту між їхніми різними концентраціями (психолог на ресоціалізацію,

діти є десоціалізовані), призводить до побудови (конструювання) нових координацій в індивіда. Тобто за умови спільної координації діяльності, зокрема за “ефектом наслідування моделей” – позитивних просоціальних осіб, форм і способів життєіснування, можливі не лише імітаційні зрушення, а й справжній прогресуючий поступ у розвитку особистості. Тому для успішної ресоціалізації депривованих осіб можливий такий основний шлях – виправлення й відлагодження “неадекватної комунікації” у напрямі не тільки “компенсаторного виховання”, а й на рівні подолання соціокогнітивних конфліктів та залучення “адекватної педагогіки” [5].

Підтвердження сказаному знаходимо у філософських поглядах на самоорганізацію систем І. Пригожина й І. Стенгерса, де культивується ключове положення про “порядок через флуктуації” та відзначається, що у відкритій нерівномірній системі поступово розхитується попередній порядок і постає нова структура або порядок завдяки випадковим чи спрямованим відхиленням (флуктуативним коливанням) [6].

Як відомо, упродовж власних біодромальних стратегій і тактик особистість проживає різні цикли як певні періоди життя, відокремлені один від одного важливими умовними віхами: народженням, зростанням і підготовкою до школи (цикл дошкільного дитинства), вступом до школи (цикл шкільного життя), навчанням в університеті (цикл студентського життя), одруженням (цикл сімейного життя) тощо, які часто пов’язані з кардинальною зміною соціальних ролей, придбанням нового статусу, відмовою від колишніх звичок, довілля, дружніх контактів, зміною звичного стилю й способу життя. Щоразу, переходячи на новий соціально-статусний щабель, уступаючи в новий біосоціальний цикл, людині доводиться багато чому переучуватися, залучаючи механізми соціалізації, що сприяють накопиченню нових знань, цінностей, норм у нових ситуаціях життя.

Такий процес, що розпадається на два етапи, одержав особливу назву, семантичним стрижнем якої є поняття “соціалізація”, а смисло-спрямовуючим вектором – два антоніміїні префікси “де” та “ре”, які, власне, й насичують змістово-функціональну канву ключових термінів. Десоціалізація й ресоціалізація – двоєдина та взаємозалежна сутність одного складного й тривалого процесу, який іноді називається етапом “дорослої соціалізації”. Якщо процес відучування від старих цінностей, норм, ролей і правил поведінки називається десоціалізацією, то наступний етап, сенс якого полягає в навчанні нових

цінностей, норм, ролей і правил поведінки, називається ресоціалізацією. У дитячому й підлітковому віці, поки індивід виховується в сім'ї та школі, як правило, ніяких різких психотравмуючих змін у його житті не відбувається, за винятком розлучення або смерті батьків та продовження внаслідок цього виховання в школі-інтернаті чи дитячому будинку, тобто в режимі депривації. Процес осиротіння чи позбавлення сімейної опіки призводить депривовану дитину до вирішення взаємопов'язаної діади – “десоціалізація-ресоціалізація”.

Поновна соціальна реадаптація повинна відбутись як на діяльно-комунікативному, так і на рівні самоусвідомлення, у вигляді своєрідного “перекодування” в нові соціально-психологічні реалії, умови й норми. На шляху розвитку особистості до набуття нової зрілішої ідентичності неминучим етапом є явна чи латентна психосоціальна криза. Зокрема, криза ідентичності може проявитися також у певних груп людей, стаючи чимось подібним до “другого народження”. Тому більшості депривованих осіб упродовж ресоціалізації доводиться переживати як маргінальні, помежові стани, так і своєрідне “друге народження” завдяки адаптуванню до нового життєвого середовища. На нашу думку, це особливо актуально насамперед тому, що криза ідентичності охоплює найрізноманітніші складники соціо-психоструктури депривованої особистості (вікову, гендерну, сімейну, громадянську та ін.). *Отже основним завданням ресоціалізації є правильно організована психологічна допомога, спроможна полегшити складності соціокультурної адаптації й здійснити поступову інтеграцію маргінальної особи в акцептуюче суспільство.* Така психореабілітаційна допомога повинна бути спрямована на активізацію внутрішніх ресурсів, оволодіння ефективними способами самодопомоги, подолання кризових життєвих ситуацій, а також тенденцій прищепленої безпорадності, соціального інфантилізму і симптомів фрустрації та апатії.

Розгалужене теоретико-емпіричне вивчення депривованих підлітків в освітніх закладах закритого типу з урахуванням соціокультурної й ментальної специфіки режиму депривування дало змогу вибудувати універсальні психолого-педагогічні технологічні прийоми для їхньої успішної ресоціалізації. На нашу думку, наукове обґрунтування та розробка цілісної системи ресоціалізації депривованої особистості засобами генетичної психології сприятиме вирішенню дуже важли-

вих соціально-психологічних проблем нашого нестабільного суспільства, призведе до гуманізації та гармонізації процесу повернення до усталених і повноцінних соціокультурних норм життєснування значної кількості громадян [1].

У фундаментальному дослідженні Й. Лангмейєра і З. Матейчека запропоновані численні способи покращення ситуації розвитку дітей, обтяжених режимом соціальної депривації. Зокрема, учені стверджують, що успішній ресоціалізації повинна сприяти насамперед така парадигма: “Чим повніше ми пізнаємо дитину, тим глибше будуть впливати виправні заходи, а чим швидше ми їх задіємо, тим більша надія на успіх” [2, 270]. Пропонується чотирирівнева модель “виправних намагань” щодо депривованої дитини: реактивація, редидактивне навчання, реєдукація, ресоціалізація. Реактивація передбачає стимулювання моторики й нормальної функції органів відчуття, які заблоковані через брак стимулів від соціального довкілля в найранішому дитинстві. Підхід учених підтверджує також фармакологічний вплив на активаційний рівень центральної нервової системи дитини. Редидактивне навчання, на думку вчених, дає змогу усунути деякі наслідки депривації шляхом навчання з виправною спрямованістю, яке, по суті, тлумачиться як “переучування”, тобто, отримуючи вибрані й дозовані стимули, які закріплюють бажані норми поведінки, депривована дитина набуває нових доцільних навичок, замість попередніх – непридатних і набутих унаслідок “деприваційного поразення”. Сюди належить широкий спектр впливів і змін: від виправлення мовлення і рухових умінь до оптимізації шкільного навчання та просоціальної адаптації. Реєдукація повинна передбачати організаційні фактори, які дають змогу виправляти деякі порушення розвитку насамперед завдяки впорядкуванню системи взаємин депривованої дитини із соціальним мікро- й макродовкіллям. Методологічною основою запропоновано вважати психотерапію, яка сприятиме перебудові особистості (або хоча б її окремих компонентів) у напрямі побудови стійких просоціальних узаємин довіри, симпатії, любові, упевненості щодо тих осіб, які працюють із дитиною. Ресоціалізація трактується як включення депривованої дитини в суспільство та надання їй можливості оволодіти новими спрямованими ролями й статусами. Називаючи такий метод соціотерапією як синтезом сімейної та групової терапії, Й. Лангмейєр і З. Матейчек уважають

його потужним засобом позбавлення дитини гнітючих наслідків депривації в суспільстві та за допомогою суспільства [2].

Досліджуючи роль соціальних узаємодій у розвитку інтелекту дітей, А.-Н. Перре-Клермон в історіогенетичному ракурсі відзначає відносну невдачу “компенсаторного виховання” із соціально (матеріально) депривованими дітьми насамперед через неспроможність знайти педагогічні вирішення проблем, які одночасно виникають і в освітньому, і в психологічному, і в соціальному планах. Відомі технологічні інновації (класи вирівнювання можливостей, мозаїчні класи, класи компенсаторного навчання, “продовжені” класи), а також спеціальні державні програми, які передбачали фінансову допомогу бідним дітям, збільшення фінансування вчителів, зменшення кількості учнів на одного педагога, насичення навчально-виховного процесу аудіовізуальним обладнанням, соціально-змішані класи тощо, зорієнтовані на ресоціалізацію знедолених дітей, мали лише відносний успіх. Тому констатується, що, наприклад, розумова відсталість, як правило, тісно збігається з формою “культурного позбавлення”, які, зі свого боку, теж співмірні з поняттями “соціальна приналежність” і “географічний розподіл” [5]. Як відомо, у Ж. Піаже подібний стан речей (на прикладі порівняння розвитку іранських дітей у Тегерані та віддаленому селі) трактує як залежність у швидкості розвитку від якості й частоти інтелектуальних стимулів та від мінімального рівня досвіду вербальних і соціальних узаємодій, отриманих від дорослих.

Безперечно, надзвичайно потужним макрочинником є духовно-ресоціалізаційна функція церкви, яка через моральні постулати добра, милосердя, допомоги поліконфесійно здійснює залучення особистості до вічних цінностей. Особливо помітна ресоціалізаційна діяльність (місія) церкви в місцях, де панує гіпертотальна депривація, насамперед у сиротинцях, пенітенціарних установах та армії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ефективність ресоціалізації депривованих осіб залежить від відповідності змісту, форм і методів виховного (психореабілітаційного, рекреаційного, акультураційного та ін.) впливу конкретним специфічним умовам життєіснування особистості як цілісного психосоціального феномену, і насамперед від бажання й готовності ресоціалізуватися. Ідеться про активне використання технології створення “перспективних”, “генетично-моделюючих” ліній. Вирішуючи проблему “особистість – депривуюче довкілля” у річищі генетично-психологічної концепції, слід

звернути особливу увагу на дотримання таких важливих принципів, як єдність психосоціальних і біологічних методів впливу; різновекторність зусиль – спрямування ресоціалізаційного процесу на різні сфери життєдіяльності депривованої людини; партнерство – різнобічне залучення особистості, яка ресоціалізується, до власного психологічного й особистісно-статусного відновлення; градуїзованість і поступальність – створення “перехідних шаблів” упродовж процесу ресоціалізування тощо.

Комплексний та міждисциплінарний феномен ресоціалізації повинен ґрунтуватися на врахуванні методологічних наукових засад, тобто, лише виходячи з певних методологічних позицій, можна якісно й повномірно впроваджувати ресоціалізаційні тактики та стратегії. Від того, наскільки ефективною й самоузгодженою буде та методологія, яка координуватиме ресоціалізаційні зусилля, об’єднуватиме їх загальним соціо- та психореабілітаційним контекстом, залежить як перебіг ресоціалізації, так і її загальний успіх та ефективність. Зазвичай така інтеграційна функція покладається на системний підхід, який дає змогу цілісно осмислити й реалізувати ресоціалізаційні потуги суспільства щодо депривованих осіб. Отож, ресоціалізація як поновна соціалізація повинна здійснюватися системно, а її успішність залежить від якості соціо- й психореабілітаційної діяльності та ресурсної забезпеченості. Різноманітні детермінаційні мікро- та макрочинники відіграють суттєву роль у процесі ресоціалізування, який залежить від соціального середовища (зовнішнього й внутрішнього) конкретних установ депривації (вид, тип, тривалість тощо), відповідності змісту, форм і методів виховного впливу індивідуальній та типологічній специфіці депривованої особистості, а також її ставлення до самовизначення й подальшої самоактуалізації, формування, розвитку позитивних якостей просоціального характеру.

Література

1. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія / Я. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.
2. Лангмейер И. Психическая депривация в детском возрасте / И. Лангмейер, З. Матейчек ; пер. Г. А. Овсянникова. – Изд. 1-е рус. – Прага : Авиценум ; Мед. изд-во, 1984. – 334 с.
3. Лутай В. С. Синергетична парадигма як філософсько-методологічна основа формування світоглядів ХХІ століття / В. С. Лутай // Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи : методологічний семінар, 22 листоп. 2000 р. : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. Андрущенко. – К. : Знання, 2000. – Вип. 3. – С. 100–109.

4. Кісь Р. Шкіц до інтегральної етнокультурології (нефункціональне бачення культури) / Р. Кісь // Культурологічні бесіди. Бесіда 16. – Дрогобич : Коло, 2005. – 123 с.
5. Перре-Клермон А.-Н. Роль социальных взаимодействий в развитии интеллекта детей / А.-Н. Перре-Клермон ; пер. с фр. – М. : Педагогика, 1991. – 248 с.
6. Пригожин И. Порядок из беспорядка / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Смысл, 1983. – 350 с.
7. Totallogy. Постнекласичні дослідження / Totallogy. – К. : ЦГО НАНУ, 1995. – 340 с.
8. Bartkowicz Z. Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakladach resocjalizacyjnych / Z. Bartkowicz. – Lublin : AWH Antoni Dudek, 2001. – 224 s.
9. Luhman N. The Unity of thr Legal System / N. Luhman // Autopoietic Law : A New Approach to Law and Society / G. Teubner (ed.). – Berlin, 1988. – 420 p.